

УДК [943.8:947.0]:[947.7:378.4КМА]”17”

Максим Яременко

*доктор історичних наук, професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», старший науковий співробітник Національного музею історії України
(Київ, m.yaremenko@ukma.edu.ua)*

ІЗ «ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІЇ» В ІМПЕРСЬКЕ ПІДДАНСТВО: ПРИКЛАД БРАТІВ ЛЯТОШЕВИЧІВ

У статті на прикладі життєвих стратегій рідних братів із волинського Заслава проілюстровано кар’єри уродженців Речі Посполитої в Російській імперії. Міщанська сім’я Лятошевичів делегувала до Києва у першій третині XVIII ст. щонайменше чотирьох хлопців. Після навчання у Могилянській академії вони достатньо швидко інтегрувалися у середовище церковної еліти та значного міщанства. Долі Лятошевичів показують на прикладі одного роду привабливість кар’єри мешканців українських воєводств Речі Посполитої у підросійській частині України. Схоже, такий перетин формальних державного та конфесійного кордонів був заздалегідь спланованим, а успіхи старших братів допомагали молодшим інтегруватися у нове соціальне середовище.

Ключові слова: Річ Посполита, Російська імперія, Київ XVIII ст., Києво-Могилянська академія, духовенство, міщани, студенти, Лятошевичі.

Попри доволі усталений у науково-популярній літературі погляд на розділення у XVIII ст. історії двох частин українських теренів (тієї, що входила до складу Речі Посполитої, та включеної до Російської імперії), історики, хай і неголосно, однак достатньо давно заявляють, що державний кордон не припинив спілкування між собою люду по його обидва боки. Інша справа, що науковці зверталися до цього питання принагідно, не надаючи йому не лише належної уваги, а й базованої на солідній джерельній базі оцінки. Мені неодноразово доводилося писати і про взаємний рух люду із Речі Посполитої в Гетьманщину та навпаки, і про успішні кар’єри уродженців українських та білоруських воєводств у Російській імперії. Проаналізовані факти дають змогу констатувати, зокрема, що для представників «польської нації» (так в імперській офіційній документації ідентифікували вихідців із Речі Посполитої, беручи за основу не етнічну належність, а територіальне походження) терени Гетьманщини, а ширше – Російської держави – були привабливим місцем для кар’єри у найрізноманітніших сферах. Тож сотні, а то й тисячі т. зв. «поляків» долали кордон із наміром не повертатися додому (це, між іншим, не означало, що вони

припиняли спілкування із кривними, відтепер вже «іноземцями»¹. Аби краще зрозуміти, наскільки така перспектива була поширеною та привабливою, погляну на неї на мікрорівні – на прикладі долі членів однієї родини Лятошевичів.

Досі відомим представником цього роду залишався Серапіон Лятошевич. Він належить до «енциклопедичних» діячів синодальної Церкви XVIII ст. (не через достатньо вивчену біографію, а через відому інформацію про кар'єрне зростання у Росії), адже досяг єпископського сану. У довіднику про могилянських вихованців про Семена (світське ім'я майбутнього ієрарха) зазначено наступне: рік і місце народження невідомі, пройшов повний академічний курс, опісля постригся в ченці у Братському монастирі, де у 1733 р. вже в єрейському сані виконував послушання ключара. Також був членом Київської консисторії, а 1740 р. номінований архимандритом Тверської Отрочої обителі. Невдовзі, з 1741 р., управляв у Тверській єпархії Троїцьким Калязіним монастирем. Після архиєрейської хіротонії у 1745 р. служив єпископом Можайським і Волоколамським, вікарієм Переславль-Залеської єпархії, якою у 1753 р. управляв як самостійний ієрарх (і навіть встиг тоді ж відкрити в єпархіальному осередку школу), а також у 1753–1761 рр. – вологодським преосвященним. Хворий (ще від 1759 р. частково паралізований) Серапіон доживав віку у Вологодській Спаській Троїцькій обителі, де й помер 22 квітня 1762 р.²

Цікаво, що на підтвердження цих даних автор вказує джерела, де не всі вони присутні. Незрозуміле походження інформації про членство у Київській консисторії, до складу присутствія якої на той час входили настоятелі київських монастирів та софійські катедральні намісник, архиєпископ, писар та/чи екзаменатор³ (до їх когорти Лятошевич не належав), а зарахування на канцелярську службу (а не в присутствіє) навіть після братського ключарства свідчило б про пониження статусу (а цього насправді не простежується, навпаки, кар'єра Серапіона йшла по висхідній лінії). Вірогідно, сучасний автор по-своєму розтлумачив інформацію зі старого біографічного словника, де згадано, що монах був у Братському монастирі «головщиком и занимал должность члена духовной консистории»⁴. Схоже, тут йшлося не про орган управління Київською митрополією, а про духовний собор Богоявленської обителі, що, як покажу далі, цілком справедливо.

¹ Див., зокрема, відповідні параграфи у: *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 45-71; *Його ж.* «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. – Харків: Акта, 2014. – С. 73-75, 136-138, 239-259, 269-271, 300-302, 401-436.

² *Сандалюк О. М.* Лятушевич (Лятушевич) Семен, чернече ім'я Серапіон // *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упоряд. З. І. Хижняк.* – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – С. 311.

³ *Прокоп'юк О. Б.* Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1726 рр.). – Київ: Фенікс, 2008. – С. 93-94, 210-211.

⁴ *Серапион* // *Русский биографический словарь.* – Санкт-Петербург, 1904. – Т. Сабанеев-Смыслов. – С. 341.

У сучасній енциклопедичній статті також опущено рік народження майбутнього владики, хоча його вказано у старих публікаціях. Семен народився, судячи з епітафії на його гробі у Вологодському Софійському соборі, у 1705 р.:

«Пятьдесят семь лѣтъ имѣвъ отъ своего роду
Семьсотъ шестьдесятъ и второго году»⁵.

Після смерті в Серапіона не виявили грошей, тож на його поховання, здійснене 8 червня на 48 день після відходу у засвіти, використали 187 рублів 39 копійок зі скарбниці архиерейського дому. Втім, Синод дозволив Вологодській консисторії компенсувати цю суму із «имения», що залишилося по Лятошевичу⁶.

До наведеної інформації годиться додати дещо про київський період життя Серапіона. На 1727 р. він навчався у філософській «школі» Київської академії (зазначений як «Лятушевич»; надалі така варіативність прізвища зустрічається і щодо інших представників роду)⁷. Якщо припустити, що «університети» Семена розпочалися і завершилися на Київській академії, а інтелектуальне зростання відбувалося послідовно і без перерв, то стартував хлопець приблизно у 1720 р. Шістдесят однокашників студента за два роки потому, у 1729 р., взяли участь у філософському диспуті⁸. Серед них не зазначено ніякого «Лятошевича»⁹. В поданій 1734 р. із Києва до Синоду відомості про пострижених у ченці по монастирях епархії впродовж 1723–1733 рр., вказано, що «Лятушевич» став монахом у 1728 р., і тоді ж, схоже, отримав дияконські свячення¹⁰. Це «відречення світу» не означає автоматичного припинення навчання. Навпаки, студіювання ченців, тим паче у богословській «школі», було річчю на той час нормальною¹¹. Проте брак студентських реєстрів за наступні роки не дає змоги документально простежити дальший освітній рух Серапіона чи його відсутність, а відтак і підтвердити зазначене в енциклопедії твердження про завершення повного академічного навчання. В посмертній епітафії Лятошевича згадано про його київські студії, проте без деталізації:

⁵ Текст епітафії наведено тут: *Суворов Н.* Описание Вологодского кафедрального Софийского собора. (С рисунком Софийского собора). – Москва, 1863. – С. 67; *Его же.* Историческая сведения об иерархах древне-Пермской и Вологодской епархии // Прибавления к Вологодским епархиальным ведомостям. – 1866. – № 16. – С. 607.

⁶ *Суворов Н.* Историческая сведения об иерархах древне-Пермской и Вологодской епархии. – С. 611.

⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отделение II (1721–1795 гг.) / Со введением и примеч. Н. И. Петрова [далі – АИД]. – Киев, 1904. – Т. I (1721–1750 гг.). – Ч. 2. Приложения. – С. 9. – № IV.

⁸ Там же.

⁹ Институт Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 301, спр. 49 П (ДА/П49), арк. 265 зв.; *Петров Н. И.* Описание рукописей Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии. – Киев, 1875. – Вып. 1. – С. 24. – № 49.

¹⁰ Российский государственный исторический архив, ф. 796, оп. 13, д. 254, л. 172 об.

¹¹ Наприклад, у квітні 1737 р. теологію опановувало троє ієродияконів, а загальне число слухачів цього курсу становило 11 осіб (АИД. – Т. I. – Ч. 2. – С. 38-39. – № IX).

«В мірѣ званъ был Симеонъ, но измѣни имя
В Кіевѣ, гдѣ плодъ снискалъ ученій и сѣмя»¹².

З огляду на майбутню єпископську кар'єру можна припустити, що теологію Серапіон таки трохи вивчав, проте точно не прослухав повний чотирирічний курс. На початку 1730-х рр. цей ієромонах був членом комісії із чотирьох братських ченців, яка на вимогу Рафаїла (Заборовського) складала відомість про прибутки і витрати обителі¹³. На 9 червня 1733 р. «Лятушевич» входив до соборної братії Братського монастиря та був, як зазначалося, «ключником»¹⁴. Відтак, аби стати членом чернечої еліти обителі, монах мав уже якийсь довший час виконувати послушання, а не відразу по теологічних студіях братися за відповідальну працю господарського характеру. Упродовж 1735 р. «Серапіонъ Лятошевичъ» фіксується намісником Братського монастиря¹⁵. Цікаво, що чернець не поєднував, як було тоді більш-менш звично, це послушання із академічними префектівством та викладанням філософії¹⁶. Зате, вочевидь, «за отсутствием в то время Киево-Братского архимандрита и ректора Амвросия Дубневича в Москву для своду и исправки правних книг»¹⁷, Лятошевич виконував головну роль в управлінні обителлю.

Після продовження кар'єри у Росії Серапіон не забув про Богоявленський монаший осередок. Його настоятель Сильвестр інформував київського владику, що у 1740 р., вже як архимандрит Святоуспенського Отрочого Терського монастиря, Лятошевич повідомляв тверському преосвященному Митрофану (Слотовінському) про потребу ремонту даху великої братської церкви. Після цього Митрофан обіцяв «возыметь старательство о репарации», коли від монастиря буде відповідне прохання¹⁸.

¹² Суворов Н. Описание Вологодского кафедрального Софийского собора. – С. 67; Суворов Н. Историческая сведения об иерархах древне-Пермской и Вологодской епархии. – С. 606.

¹³ Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк. – Киев, 1893. – С. 153.

¹⁴ АИД – Киев, 1904. – Т. I (1721–1750 гг.). – Ч. 1. – С. 205–206. – № XXXIV.

¹⁵ Див., наприклад: ІР НБУВ, ф. 232, спр. 90, арк. 1; спр. 117, арк. 1; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 127, оп. 131, спр. 8, арк. 1 зв., 2 зв., 3 зв., 4 зв.; Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. Збірник документів / Упор. О. Ф. Задорожна, Т. Л. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 46. – № 18.

¹⁶ На той час інші особи посідали префектівство (Єронім Миткевич у 1733–1737 рр., див.: Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. – С. 502 (додатки)) та викладали філософський курс (Єронім Миткевич у 1734/1735 н. р. та Сильвестр Кулябка у 1735/1736 н. р., див.: Симчич М. *Philosophia rationalis* у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – С. 215–216).

¹⁷ АИД. – Киев, 1905. – Т. II (1751–1762 гг.). – С. 273–274. – № XCIV.

¹⁸ АИД. – Т. I. – Ч. 1. – С. 251. – № XLVI; ч. 2. – С. 420. – № XXX.

Слід гадати, Серапіон успішно справлявся зі своїми господарськими за характером богоявленськими обов'язками, тож його перевели до Софійської обителі (практика звична на той час¹⁹). До Тверської єпархії на настоятельство він від'їжджав, залишаючи послухання уставника катедрального монастиря²⁰, на якому фіксується щонайпізніше від початку квітня 1739 р.²¹

Хоча глибше занурення у київське церковне життя першої половини XVIII ст. і дозволяє уточнити низку фактів із біографії ієромонаха Серапіона, проте не дає відповіді на питання про походження Лятошевича (хіба окремі автори XIX – поч. XX ст. припускали, що прізвище вказує на «югозападное происхождения»²²). Аби це з'ясувати, клубок родинних пов'язань належить розплутувати далі. Виявляється, Семен мав братів.

Наприкінці одного із рукописних могилянських курсів філософії першої третини XVIII ст. вміщено важливу для мого «розслідування» нотатку: «hic liber scriptus per ieromonacho Seraphiones Latoszewicz Anno 1727 quo donavit fratrem suum Ioanem Latoszewicz Anno 1739» («ця книга написана ієромонахом Серафіоном Лятошевичем у 1727 році, нею він обдарував свого брата Іоана Лятошевича у 1739 році»²³). В іншому місці манускрипту також уточнено тогочасне послухання Серапіона – «thaurarius» (скарбник чи «казначей» у тогочасному слововжитку) Софійського монастиря²⁴ – що додає ще одного штриха до його біограми і загалом, враховуючи інформацію про попередні послухання, вказує на схильність до господарювання чи виконання економічних функцій (ця здібність, зрештою, як буде показано далі, характеризувала й інших його братів). Якщо у квітні 1739 р., як згадано вище, Серапіон вже був уставником, то очевидно, що функції скарбника завершив виконувати до цього.

Отож, у 1739 р. Івану Лятошевичу знадобився запис філософських лекцій, що вказує на студювання відповідного курсу в той час (це припущення підтверджується й прямою згадкою про нього, як «слухателя» філософії, датованою осінню 1739 р.²⁵). У студентській відомості, укладеній у грудні 1739 р., «академік» Іван Лятошевич не значиться²⁶. Позаяк тоді фіксували поіменно

¹⁹ Наприклад, у Софійський монастир перевели у 1730-х рр. братського ченця Йоасафа Горленка (у 1734 р.) та префекта і викладача теології Єроніма Миткевича (у 1739 р.); останнього – на катедральне намісництво (див.: *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – С. 93, 238).

²⁰ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 361, арк. 24, 25.

²¹ Див., наприклад: ІР НБУВ, ф. 232, спр. 162, арк. 1 зв. (аркуші у справі не пронумеровано).

²² Текст епітафії наведено тут: *Суворов Н.* Историческая сведения об иерархах древне-Пермской и Вологодской епархии. – С. 607; Серапион // *Русский биографический словарь.* – С. 341.

²³ ІР НБУВ, ф. 306, спр. 119 П (119 П/76), арк. 285 зв. Щиро дякую професору Наталі Яковенко, яка допомогла якнайкоректніше перекласти латиномовні фрагменти.

²⁴ Там само. – Арк. 2.

²⁵ Тоді Іван фіксується як «Лятушевич» (АиД. – Т. I. – Ч. 1. – С. 244. – № XLIV).

²⁶ АиД. – Т. I. – Ч. 2. – С. 107-122. – № XIII.

виключно дітей духовенства²⁷, відсутність даних про нього вказує на походження зі світської сім'ї. У два попередні роки, зате, до реєстрів «студіозів» вносили всіх вихованців. У Київській академії весною 1737 р. «добронадеждно» студіював риторику 19-літній Іван Лятошевич «з Полщи з места Заславя сын мещанский»²⁸ Наступного року він уже навчався філософії і значився 20-літнім²⁹, у присяжному списку 1742 р. записаний серед 32-х «теологів»³⁰, а від 1745 р. викладав у Тверській семінарії, куди був викликаний із Києва³¹. Коли 21 жовтня 1748 р. Іван Лятошевич після другого клопотання таки став мантийним монахом з ім'ям Іраклій, то у відомості про нього, 33-літнього на той час кандидата, зазначили, що «родимець ѡбласты Полской города Заславя синь мѣщанскій», «русского и латинского языка ѡбучался и бгословію ѡкончилъ»³². Завдяки помітній кар'єрі і цей Лятошевич залишив достатньо «слідів», аби привернути увагу дослідників.

Іван, за твердженням Світлани Кагамлик, народився у 1715 р. (втім, наведені вище дані про його вік під час студій вказують на 1718 р.). До Києва він прийшов 1730 р., а вже наступного року розпочав науку в Академії (зверну увагу, що його брат тоді вже був братським ченцем). Після теологічного класу (С. Кагамлик не вказує часу його завершення; оскільки Іван осилив повний курс – «бгословію ѡкончилъ», – то за послідовного проходження різними рівнями науки, це мало б статися десь у 1743 чи 1744 р.), він «їздив до Москви, де працював його брат Степан Лятошевич». Вочевидь, тут авторка чи редактор її тексту мали на увазі Серапіона, який міг тоді перебувати у «царственному граді». Принаймні, про Степана Лятошевича виявити жодних відомостей не вдалося. Та й у пізнішому передруку цієї довідки Кагамлик пише про поїздку саме до Серапіона, щоправда додає іншої плутанини, помилково датуючи її 1739 р., коли той був софійським ченцем³³. Від 1745 до 1748 рр. Іван викладав пітику у Тверській семінарії. Після повернення і постригу у Печерській обителі та виконання різних доручень, Іраклія поставлено у 1753 р. намісником приписного до Лаври, дослівно за С. Кагамлик (чи з «легкої руки» редактора) – «Трубчевського Свенського Успенського м-ря Орлов. епархії (біля Брянська)» Із різними дорученнями Лятошевич відряджався до Петербурга (до речі, в Росії в середині 1750-х рр. він зустрічався із братом-єпископом Серапіоном³⁴), а в

²⁷ Див. детальніше про наповнення студентських відомостей: *Яременко М.* «Академіки» та Академія. – С. 28-31.

²⁸ АиД. – Т. I. – Ч. 2. – С. 43. – № IX.

²⁹ Там само. – С. 62. – № X.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 860, арк. 55 зв.; АиД. – Т. II. – С. 455. – № СXLII.

³¹ АиД. – Т. I. – Ч. 2. – С. 390. – № XXIX.

³² ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 4, арк. 247. В енциклопедичній статті про Іраклія помилково, вочевидь, вказано датою постригу 21 вересня (*Кагамлик С. Р.* Лятошевич Іван, чернече ім'я Іраклій) // *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.* – С. 337).

³³ *Кагамлик С. Р.* Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – Київ: ЗАТ «Віпол», 2005. – С. 368.

³⁴ Там само. – С. 245.

1759 р. був поставлений ігуменом «Трубчевського Свенського Успенського м-ря Орлов. єпархії»³⁵.

Останні твердження авторки потребують окремого коментаря. По-перше, вона незрозумілим чином звела до купи дві окремі приписні на той час до Лаври обителі: Спасо-Чолнську біля Трубчевська та Свенську (в лаврських документах – «Свінську»³⁶) Успенську Новопечерську біля Брянська³⁷. По-друге, С. Кагамлик дещо помиляється із другим номінуванням. Саме весною 1760 р., як свідчать матеріали засідання духовного собору та рішення архимандрита Лаври, Іраклія поставили намісником Новопечерського Свенського монастиря³⁸. Якраз намісники, а не ігумени управляли цією обителлю, що невдовзі після номінування туди Лятошевича (наприкінці 1760 – на поч. 1761 рр.) налічувала, окрім настоятеля-намісника, ще 30 ченців: 1 ієросхимонаха, 14 ієромонахів, 6 ієродияконів та 9 монахів³⁹. До того ж, Іраклій потрапив туди керівником уперше (а не, як можна зрозуміти з довідки Кагамлик, вдруге) – після смерті попереднього намісника Іпатія⁴⁰. В ігуменський сан Лятошевича піднесено, за інформацією Петра Строева, вже в 1764 р.⁴¹ У пізнішому передруці довідки про ченця С. Кагамлик прибрала недолугості, розділила монастирі та уточнила час намісництва Іраклія у них: у Трубчевському Чолнському з 1753 р., у Новопечерському Свенському впродовж 1761–1766 рр. При цьому вона примудрилася в іншому місці заперечити (чи детально не розтлумачити) себе, зазначивши, що Лятошевич очолював другу обитель і в 1753 р.⁴².

У Свенській обителі Іраклій відзначився на господарській ниві, зокрема, організувавши облаштування у церкві мощеної підлоги, будівництво муру та копання колодязя. На початку 1766 р. лаврське керівництво задовольнило його клопотання майже річної давності та перемістило настоятелем Троїцького Больницького монастиря. З листопада 1767 р. Лятошевича поставили правителем Лаврської друкарні; виконуючи це послушання, він і помер 12 травня 1770 р.⁴³. Типографське послушання передбачало також входження Іраклія до складу

³⁵ Кагамлик С. Р. Лятошевич Іван, чернече ім'я Іраклій. – С. 337.

³⁶ Див., наприклад: ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 мон., спр. 33, арк. 2.

³⁷ Див., хоча б: Болховитинов Евгений, митрополит. Описание Киево-Печерской Лавры // Болховитинов Евгений, митрополит. Выбранные труды с историей Киева / Упор., вст. ст. та додатки Т. Ананьєвої. – Київ: Либідь-ІСА, 1995. – С. 317-318; Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Санкт-Петербург, 1877. – Стб. 906, 921.

³⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 мон., спр. 33, арк. 2-2 зв. П. Строев помилково початковим роком управління монастирем вказує 1761 р. (Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Стб. 908).

³⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 323, арк. 7-7 зв.

⁴⁰ Там само. – Оп. 2 мон., спр. 33, арк. 2.

⁴¹ Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Стб. 908.

⁴² Кагамлик С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – С. 369, 168.

⁴³ Кагамлик С. Р. Лятошевич Іван, чернече ім'я Іраклій. – С. 337.

печерських соборних старців – своєрідної елітної групи всередині обителі⁴⁴. Смерть монаха, як вказували ті, хто його оточував, була передчасною («толь нечаянным прекращениемъ жизни его»⁴⁵).

Вже за два дні після смерті ченця і аж до кінця червня лаврське керівництво почало отримувати одну за одною претензії на його пожитки. Найперше звернувся шафар типографії, який у донесенні до архимандрита і духовного собору охарактеризував працю Іраклія у друкарні та дотримання ним петербурзьких указів про уніфікацію церковних книг:

«А какъ извѣстно и вашей пастирской святынѣ и духовному собору, что причиною его отца Ираклія ненаблюдения, во многихъ книгахъ лаврскихъ явились неисправности, из которыхъ инніе книги по указнымъ, а прочіе и по лаврскимъ велѣніямъ исправливаны и перепечативаны, и на то ронено кошт лаврскій»⁴⁶.

Передрук, що потребувався через вину правителя (причому йшлося про свідомий відступ від взорування на московські відповідники), а також використання книг із типографії на його «партикулярные презента», завдали Лаврі збитків на 229 рублів 70 копійок. Їх належало компенсувати, за пропозицією шафара, із майна покійника. Невдовзі виявилось, що втрати монастиря тут збільшилися ще на 24 рублі⁴⁷. До цієї суми також додалися 92 рублі 18 копійок, які Іраклій від 1768 р. забрав у продавця лаврських книг (вони належали до скарбниці друкарні) та витратив на придбання різноманітного вина, меду, пива, булок, «каракатиць», риби, ниток, одягу, паперу, мигдалю, родзинок, фіг, лимонного соку тощо (причому, не виключно для себе)⁴⁸. Зрештою, лаврські збитки також збільшилися через претензії до Іраклія від Свінської обителі. Після його керівництва нею, за 2,5 місяці до смерті типографа, виявилася відсутність частини монастирського майна, найперше того, що знаходилося в ігуменській келії, зокрема срібних речей. Лятошевич так і не пояснив причини його зникнення⁴⁹.

Свої клопотання про винагороду за роботу подали лаврському керівництву також два служителі Іраклія, яким він обіцяв відплату, «но за скоропостижнимъ и нечаяннымъ его жизни прекращениемъ ничимъ не наградила». Як і належало за статусом та нормами чернечого життя XVIII ст., Лятошевич користувався необхідною світською прислугою. Один із його останніх служителів, письменний Кирило Максимович, допомагав іноку гаяти життя останні 5 років, а інший –

⁴⁴ Такий ієрархічно високий статус передбачав, наприклад, участь у різноманітних зібраннях та учтах високого рангу, наприклад, у губернатора на важливі свята (див.: ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 13).

⁴⁵ Там само. – Арк. 4, 25.

⁴⁶ Там само. – Арк. 1.

⁴⁷ Там само. – Арк. 1, 23.

⁴⁸ Там само. – Арк. 15-16.

⁴⁹ Там само. – Арк. 32.

Микола Плещенко – три⁵⁰. Цікаво, що Микола «спеціалізувався» на службі ченцям. Він був сином подольського міщанина, який помер, коли хлопець мав 12 років. Відтоді Плещенко (він же Пшикало) з перервами перебував при лаврських «питейних» шафарях, а з 1768 р. – при Іраклії⁵¹.

19 травня до духовного собору Лаври звернувся київський міщанин інстигатор Димитрій Филипович, в лавці якого в різний час Іраклій взяв, не заплативши, шпалери, «аглицьке» пиво, оселедці, «заїдки», 2 «календара польських», бублики, булки, ситниці, смушки, полотно, одяг тощо, а також дрібні гроші для роздачі милостині («полушокъ меднихъ забрано трома разами для нищихъ» на 9 рублів). Борг Лятошевича Филиповичу становив 29 рублів 95 копійок, які купець сподівався компенсувати із залишеного ченцем майна⁵². Схожі претензії висунув інший київський міщанин Семен Балабуха, якому Іраклій заборгував 10 рублів 50 копійок за тканину⁵³.

21 травня Лавра отримала ще одне звернення – від монахині Києво-Йорданського монастиря Софії. Вона давала на зберігання Іраклію 10 рублів (доволі поширена тогочасна практика: київські ченці брали на зберігання гроші і речі світських осіб та духовенства, причому також прибулих із Речі Посполитої), у гаманці вартістю 1,5 рублі, а також вервицю, що коштувала 1,5 рублі, за яку покійник не розрахувався⁵⁴. Наприкінці травня, зрештою, виявилось, що Лятошевич заборгував за чай дорогого сорту та різні тканини і речі 4 рублі 38 копійок калузькому купцеві Дорофею Сосніну та 46 рублів 85 копійок за лисяче хутро, «аглицьке» пиво, осетрину та тканини калузькому купцеві Андрію Рибнікову. Щоправда останній не зміг підтвердити свої претензії письмовими документами, а прикликаний ним у свідки брат Іраклія Лука (про нього далі) знав лише про неповернуті ченцем 31 рубль 25 копійок – за товари без пива і осетрини (претензію на цю суму Лавра і врахувала)⁵⁵.

Може скластися враження, що Іраклій перебував у борговій залежності, а життя завершив голим та босим. Утім, це не так. До позик він вдавався не тому, що не мав грошей чи майна. Навпаки, по ньому залишилася велика сума, що складала у перерахунку на російську грошову одиницю 1412 рублів 60 копійок. Знайдена серед особистих речей власноручна записка ченця, до речі, вказувала на суму накопичень, яка щонайменше на 400 рублів перевищувала виявлену тими, хто описував рухомість Лятошевича. Іраклій зберігав свої гроші у закордонній та російській монеті, зокрема золотій і срібній: імперіалах та напівімперіалах, «червонацах», рублях, полтинниках та полуполтинниках, битих талерах, тинфах і шостаках. Компенсація всім претендентам (Свінському монастирю вирішено повернути 400 рублів, не чекаючи детального опису та оцінки зниклого), склала 854 рублі 96 копійок, тож 557 рублів 64 копійки, а також

⁵⁰ Там само. – Арк. 4.

⁵¹ Там само. – Оп. 1 малов., спр. 243, арк. 3, 7-8.

⁵² Там само. – Оп. 1 загальнономон., спр. 1108, арк. 7-11.

⁵³ Там само. – Арк. 14

⁵⁴ Там само. – Арк. 24.

⁵⁵ Там само. – Арк. 26-27 зв., 30.

рухомість залишилися для поділу серед спадкоємців – брата та племінниці покійника, які вже самі мали дати раду з іншими родичами чи претендентами на майно, якби ті з'явилися після прийняття на початку липня 1770 р. цього рішення⁵⁶. Цікавою для характеристики тогочасного сервісу та стосунків клієнтів із тими, хто надавав послуги, є мотивація лаврського керівництва компенсувати Іраклієві борги частині претендентів:

«И хотя с ныхъ отъ Балабухи и Сони́на и нѣтъ на долги документо́въ, но в разсужденіи ихъ извѣстности, и что нерѣдко многимъ случается у купцовъ вещи разниѣ в наборъ взимать никакова не признаѣтся сумнителства, а монахинѣ и паче не можно бѣ имѣть претенсіѣ, если бѣ неточно взяти у ней были денги и протчоѣ»⁵⁷.

Окрім грошей, Іраклій назбирав чимало майна, репертуар та якість якого підкреслює статус чиновного монаха. По ньому залишився срібний та інший посуд, зокрема – чайники та кавник, а також ножі й виделки у кількості, що передбачала трапезування у компанії; різної номенклатури одяг, зокрема й шуби, та взуття; постільна та столова білизна й інші приналежності; скрині, «чамоданъ ремѣнній» та господарський інструмент; книги і «портретъ покойного брата епископа Серапіона на холстѣ»⁵⁸.

Не позбавлена інтересу книгозбірня Іраклія. Привертає увагу не її розмір: бібліотека чисельно не вражає ні багатством, ні убогістю, такий собі «середнячок» серед приватних монастирських збірок, які зазвичай налічували кілька десятків екземплярів⁵⁹. По смерті ченця виявили переважно чверткові та ін 8^о книги: 2 латинські, 6 польських, 13 російського «гражданського» та понад 20 – церковного друку, 7 манускриптів. Відразу слід зазначити, що зібрання церковного друку достатньо скромне. По перше, такий його обсяг зумовлений належністю власника до лаврської соборної братії, одним із джерел прибутків якої була частка від книгодрукування натурою. Відтак в Іраклія значилося 8 Катехизисів, 6 нових Каноніків, 2 Шестодневи, що навряд чи маркують якісь спеціальні вподобання. Решта ж видань церковним шрифтом не вирізняються багатством репертуару: Симфонія на Псалтир, Тестамент чернігівського друку 1717 р., «Феатронъ печатній», «Знаменіє пришествія антихристового», Правильник, «Брашно духовное», «Розискъ» (очевидно, виданий вперше 1745 р. Тупталовий «Розыск о раскольнической брынской вере...»), служба святителю Димитрію, Слідуваний Псалтир московського друку, різні предики⁶⁰. Судячи з назв – це, окрім «Брашна духовного» – друки, що з'явилися за життя власника. Можливо, найцікавіший у цій групі «Феатрон или позор исторический» – твір лютеранського автора Вільгельма Стратемана (1629–1684) із викладом Священ-

⁵⁶ Там само. – Арк. 43-47.

⁵⁷ Там само. – Арк. 32 зв.-33.

⁵⁸ Там само. – Арк. 18-18 зв., 21-22.

⁵⁹ Тут і далі принагідні порівняння проведено за: Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 150-163.

⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 21 зв.-22.

ної та цивільної історії від створення світу до 1680 р. Його перекладено з латини на російську та видано у Санкт-Петербурзі в 1724 р. за розпорядженням Петра I. Певний час від 1749 р. книга була заборонена і вилучалася через лютеранські «мненія» та випадки проти деяких Отців Церкви. Згодом дозволено її розповсюдження, проте без передмови перекладача (чи співперекладача) Гавриїла Бужинського⁶¹.

Російські «гражданські» друки, зрозуміло, – це теж нововидана продукція. Іраклій зберігав проповіді Феофана Прокоповича, білгородського владики Самуїла, троїцького архимандрита Платона, преосвященного Гедеона, преосвященного Арсенія Ростовського, ієродиякона Арсенія Могилянського, а також «Историю о персидскомъ шахѣ Тахмасѣ Кулихапѣ», «Науку щасливимъ битъ», «Писма госпожѣ Деламберъ», «Открытие сокровенныхъ художествъ часть вторая», «Маркизи часть первая», «Разговори о множествѣ мировъ Кантакузина», «Манифестъ короля прусского»⁶².

Із двох латинських книг, що виявилися у збірці ченця, одна – «Causini retorica sacra» – належала іншому монаху, в якого її Іраклій взяв «для прочету»⁶³. Вочевидь, йдеться про текст єзуїта Ніколя Кавсіна (†1651 рр.), про якого мали знати могилянські вихованці курсу риторики (принаймні, Феофан Прокопович покликається на нього не раз⁶⁴). Інший латинський екземпляр – «Hugonis pia desideria»⁶⁵ – популярний від XVII ст. твір єзуїта Гьюго Германа (Hugo Herman, 1588–1629), що витримав чимало видань. Серед польських друків із колекції Лятошевича виразно домінували книги світського характеру. У цій групі були: «Skład albo scarbiec znakomych sekretow», «Zebranie potraw», «Traktat o zysciu»,

⁶¹ Узагальнюючу інформацію про цю книгу див: *Соколов В. Ю.* Кириличне видання «Феатрон или Позор исторический» В. Стратемана в контексті розвитку книжкової культури та книгодрукування праць з історії в Росії першої чверті XVIII ст.: історико-книгознавчий та культурологічний аналіз // *Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів.* – 2014. – Вип. 18. – С. 399-434; *Його ж.* «Феатрон или Позор исторический» В. Стратемана – книжкова пам'ятка кириличного друку: історико-книгознавчий аналіз // *Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* – 2015. – Т. 20. – Вип. 1 (13). – С. 86-116. Повна назва: «Феатрон или Позор исторический изъясляющий повсюдную историю Священнаго Писания и гражданскую чрез десять исходов, и веки всех царей, императоров, пап римских и мужей славных, и прочая с начала мира даже до лета 1680 вкратце ради удобнаго памятствования чрез Вилгелма Стратеммана собранный ныне же на российский язык с латинскаго преведенный в Санктпитебурхе лета от возрождения, чрез Христа 1720. Ныне же повелением всепресветлейшаго и державнейшаго Петра Великаго, отца отечества, императора и самодержца всероссийскаго, благославлением же Святейшаго Правительствующаго Всероссийскаго Синода, напечатана при Санктпитебурхе, в Троицкомъ Александро-Невскомъ монастыре, лета от сотворения мира 7232, от воплощения же Бога слова, 1724, индикта 2 месяца августа».

⁶² ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 21-21 зв.

⁶³ Там само. – Арк. 21, 40-40 зв., 47.

⁶⁴ *Феофан Прокопович.* Філософські твори в трьох томах / Уклад. М.Д.Рогович, В.М. Нічик, перекл. з лат. Ю.Ф. Мушак та ін. – Київ: «Наукова думка», 1979. – Т. 1: Про риторичне мистецтво. Різні сентенції. – С. 123, 130, 132, 138, 237, 403.

⁶⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 21.

«Stol obojenti», «Prywylie y konstytucye seymowe»⁶⁶. Вірогідно, згадана останньою збірка допомагала ченцю у його послуханнях. Зокрема, на 1753 р. він згадується як лаврський писар. Тоді ж Лятошевич представляв Лавру у Генеральному військовому суді у тяжбах із абшитованим військовим товаришем Григорієм Плішком⁶⁷.

Зрештою, Іраклій мав у приватній бібліотеці такі манускрипти: «Книга именуемая царь болѣзненній», похвальне слово в день народження царевича і великого князя Петра Петровича, «О подражаній Христу книги четіри» (наверяд чи власний переклад; вірогідно списані із перекладу, що з'явився у Почаєві в 1764 р.⁶⁸), «Лѣчебникъ прохладной вертоградъ», «Лѣчебникъ без начала и без конца», «Возражение на молотъ»⁶⁹. Остання позиція – це, правдоподібно, якась копія рукописної книги Арсенія (Мацієвича) середини XVIII ст. «Возражение на пашквиль лютеранский, нареченный Молоток на книгу Камень веры, который молоток показался быть восковый, яко воск от лица огня, сиречь, от Слова Божия и самая истины единой исчезнувший»⁷⁰.

Як бачимо, особливістю книгозбірні Іраклія є виразне домінування виданої у XVIII ст. літератури. У ченця практично немає творів авторів могилянського кола XVII ст. Його цікавили тексти виключно сучасного духовенства, яке діяло в Російській імперії, найперше – проповіді. Великий відсоток займали книги нецерковного змісту. Два тексти, що зберігав Іраклій (особливо рукописний), вказують на його зацікавлення єврейською темою. Це – польськомовний друк «Złość żydowska»⁷¹ та манускрипт «Сумнѣние или размишление стаго Григория ученика стаго отца Василия Новаго о іудеехъ»⁷². Під першою назвою, зафіксованою при переписі майна, мається на увазі, вочевидь, львівське видання 1758 чи 1760 рр. «Złość żydowska czyli wykład Talmudu i sekt żydowskich», яке вважають важливим джерелом інформації про життя річпосполитських євреїв та чи не першу спробу подання юдейських історії, віри та звичаїв. Його автор також додав до книги трактат єврейського конвертита кінця XVII – початку XVIII ст. Серафіновича⁷³.

Звісно, претензії на спадок Іраклія заявили і його родичі, що дає змогу уточнити родинні пов'язання ченця. Першим ще 15 травня звернувся за інформацією про майно покійника рідний брат, київський міщанин Лука Лятошевич, якого надалі представляв його син, так само подільський міський громадянин Ананія⁷⁴. Прохання вділити від нажитого Іраклієм заявив і студент богослов'я

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само. – Ф. 59, оп. 1, спр. 2247, арк. 2-3, 4, 5 зв.

⁶⁸ Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. – С. 419.

⁶⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 21 зв.

⁷⁰ Див. згадку про неї: *Григорьев А. Б.* Загадки сочинения «Молоток на книгу “Камень веры”» // Филаретовский альманах. – 2012. – № 8. – С. 107.

⁷¹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 21.

⁷² Там само. – Арк. 21 зв.

⁷³ *Doktor J. Złość żydowska* // Polski Słownik Judaistyczny. Режим доступу: http://www.jhi.pl/psj/zlosc_zydowska (відвідано 30.12.2015).

⁷⁴ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 6-6 зв., 41-42 зв.

Павло Павлович Лобко. Із його звернення з'ясовуємо, у яких родинних стосунках до Лятошевичів був його батько. «Теолог» обґрунтував своє право тим, що колишній правитель типографії «мнѣ нижайшему по покойному родителю моему ієрею Павлу Лобку был двоюродный дядя»⁷⁵. Отож, Лобко-священик і Лятошевичі доводилися двоюрідними братами (про цього попа родом так само із Заслава, що зробив успішну кар'єру в Києві у 1740–1760-х рр., тут детальніше згадувати не буду, хоча, як зрозуміло, не лише брати Лятошевичі залишили рідні пенати та прийшли до Києва. Серед цього волинського десанту був і їхній кузен).

Насамкінець, наприкінці червня лаврське керівництво отримало претензію на спадок Іраклія від його (а також Луки) рідної племінниці Марії, доньки ще одного Лятошевича – Івана. На той час вона доводилася дружиною конотопському наміснику о. Мойсею Парпурі, тож, як бачимо, рід успішно інтегрувався у позакиївський соціум Гетьманщини⁷⁶. Про цього Івана довідатися більше поки не вдалося. Зрозуміло лише, що він вже мав бути покійним, адже не долучився до поділу пожитків брата. В описі майна та бібліотеки академічної Благовіщенської церкви 1800 р. серед церковних речей вказана «лижица сребренная подаренна господином Иоаном Лятошевичем». Часу дарування не зазначено⁷⁷, але очевидно, що його здійснено після 1740 р., коли конгрегаційний храм почав діяти. Дарування можна пояснити студентським сентиментом, а отже навчанням у Києві. Якщо припустити, що це той самий Маріїн батько, то за формою фіксації – «господином» – можна припустити, що він теж належав до міських громадян, в усякому разі точно не до простолюду. Опосередкований і гіпотетичний доказ про належність цього Івана до подільського міщанства дає запис у поменнику Китаївської пустині. Він заповнювався у XIX – першій третині XX ст., проте містив перенесені дані з попереднього синодика. У частині, де записані переважно роди киян за, як можна судити з окремих фіксацій, XVIII ст., є й «Р[од]. Іоана Латишевича», біля якого вказано два імені: Іоанна та Анастасії⁷⁸.

На противагу племінниці Марії, яка мешкала достатньо далеко від Києва, Лука встиг попрощатися із братом, а також завчасно заволодіти частиною його рухомості. За кілька годин до смерті Іраклія він разом із сином Ананією та донькою (її ім'я та соціальний статус не вказано, проте, слід гадати, вона мешкала ще при батьку) був у нього та сам сокирою розбив братову скриню-«приголовачь», забрав щось із неї, а також вивіз із келії «лисиць бурихь шубу покритую темновишневимь штофомь, серебрянные недешевіє карманнные часы, чашокъ фарфурнихь шесть парь, самоварь, антвась, лохань, рукомойникъ, лембикъ и кострулку мѣдніє, погребецъ з сладкою водкою, разнихъ звѣрковъ кожи

⁷⁵ Там само. – Арк. 25.

⁷⁶ Там само. – Арк. 41, 42-42 зв.

⁷⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отделение III (1796–1869) / С пред., введением и примеч. прот. Ф. И. Титова. – Киев, 1910. – Т. I (1796–1803 гг.). – С. 193. – № LXIX.

⁷⁸ ІР НБУВ, ф. 160, спр. 491, арк. 176.

и платокъ бумажной»⁷⁹. Лаврське керівництво підозрювало, що саме під час цього заволодіння майном монаха могла зникнути й частина грошей, на які він вказував у власноручній записці, але їх не виявив посмертний опис пожитків. До того ж печерські уповноважені, які прийшли реєструвати рухомість Лятошевича, виявили, що в його келії розгардіяш, речі розкидані, шафи та скрині відкриті. На другий день по смерті Іраклія Лука знову приходив у монастир, «гвалтовно», як твердили у Лаврі, пробивався до типографових келій, а коли побачив, що вони опечатані, «то упорно силился неїзвѣстно для чѣго класть и свою печат». Коли так чинити заборонили, він здійняв бучу та багато шуму «в непристойныхъ термѣнахъ»⁸⁰. Поведінка Луки дала змогу Печерській обителі не реагувати на претензії у недостачі майна Іраклія⁸¹.

Задовго до вирішення справи про спадок ченця Лятошевича його брат Лука спробував заволодіти також вуликами, що нібито належали Іраклію. Його пасіка «с доволнимъ пчелнихъ ульєвъ числомъ» (всього – 36) знаходилася на монастирських дачах біля села Хотова. 27 травня Лука надіслав туди сина Ананію із колишнім Іраклієвим, а тепер вже його служителем Миколою Плещенком. За їхньою версією, вони лише мали переконатися, що вулики переписано, та перелічити їх. Лавра, натомість, запевняла, що Лятошевич та Плещенко приїхали «гвалтовно верхами на коняхъ», а за ними ще один озброєний чоловік та підводи, аби вивезти бджоли. Цьому перешкодили хотівські лісничі та «бояре», які пов'язали обох чоловіків (третій, зачувши крики, начебто втік). Ананію після з'ясування особи відпустили, а Миколі довелося посидіти в печерській економії до початку червня. Монастир відкинув претензії Луки на пасіку, заявивши, що вона належить Лаврі, а Іраклій мав із неї прибуток, як і попередні типографи, не для власної вигоди: мед використовувався на потреби друкарні. Печерські духовний собор та архимандрит, враховуючи належність Луки, Ананії та Миколи до магістратської юрисдикції, клопоталися про їхнє покарання магістратом⁸².

Як бачимо, колишній могилянський студент Лука не пішов шляхом своїх братів та обрав світську кар'єру. Не виключено, що саме успішний шлях інших його родичів дозволив будувати дещо складнішу, як видається, життєву стратегію. Починав київську сторінку життя він звично – із навчання в Київській академії. 1738 р. цей 23-річний Лятошевич (в іншому варіані – «Лятушевич»⁸³) «с Полскої области ксенжства Дубенского з города Заславя син мещанской» розпочав «заправлятися науками» в аналогії⁸⁴. Навіть беручи до уваги певну умовність у фіксації віку (Лука мав би народитися у 1715 р., тож, якщо вірити

⁷⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 5. Цікавою є згадка про «самовар». Тоді як чайники і кавники давно стали звичними у побуті чиновних ченців, самовари у них переважно не згадуються.

⁸⁰ Там само. – Арк. 33 зв.-34

⁸¹ Там само. – Арк. 44 зв.

⁸² Там само. – Оп. 1 малов., спр. 243, арк. 1а, 3-8, 9-9 зв., 11.

⁸³ ІР НБУВ, ф. 160, спр. 172, арк. 17 зв.

⁸⁴ Аид. – Т. I. – Ч. 2. – С. 85. – № X.

С. Кагамлик, був близнюком Іраклія, а якщо студентській відомості – старшим братом), можна припустити, що його покликання у 1770 р. на слабкість здоров'я і делегування через це вирішення справи про спадок сину⁸⁵ не позбавлені сенсу. На 1759 р. Лука Лятошевич фіксується як «инстигатор»⁸⁶, а на 1770 р. – як медовий шафар Київського магістрату⁸⁷ (відтак особа достатньо помітна у київському міському середовищі).

Син Луки Ананія Лятошевич «втрапив» у історію також через амурну пригоду. У червні 1769 р. він заручився із донькою київського міщанина Артема Андрійовича Дитровича Марфою. Проте вже 18 липня без батьківського відома та за порадою товаришів (синів київських бурмистра Василя Балабухи Петра і покійного райці Тохая Андрія Тохасенка) таємно поїхав у с. Безрадиці, що належало Лаврі, і там обвінчався з іншою Марфою – донькою київського райці Герасима Кувічинського. Такий шлюбний зигзаг спершу викликав спротив навіть Ананієвого батька, котрий вже через два дні просив митрополита визнати недійсним нібито беззаконне вінчання, що суперечило Божим та святоотцівським настановам та безчестило Луку. Однак достатньо швидко старший Лятошевич кардинально змінив ставлення до шлюбу. 14 серпня міщанин вже заявляв владиці, що «с нетерпѣливой а паче неразсмотрителной моеї жалости» наважився на перше донесення. «А какъ нынѣ я пришоль въ здоровое разсужденіе удостовѣрися, что оный мой сынъ Ананія» з Марфою Кувічинською обвінчався «хотя и мимо вѣдомо мое однакъ в сходство свтыхъ Отець правил и высочайшыхъ указовъ по совершенному обоихъ ихъ согласію и любви»⁸⁸, то і він на їхнє спільне життя згоджується. Лука також пояснив, чого раніше наполягав на одруженні сина із Марфою Артемівною: обручення, мовляв, було здійснено через його батьківське «увіщаніє», а він, своєю чергою, діяв через заповіт вже покійної дружини Мотрони Леонтіївни (більше інформації про неї немає). Мотрона буцімто колись давно, коли малолітній Ананія хворів, зобов'язалася після видужання хлопця женити його на доньці Дмитровича. А насправді, як твердив Лука, Ананія зовсім не бажав такої дружини⁸⁹.

Артемій Дмитрович, батько ображеної 14-літньої дівчини, відстоюючи її право стати дружиною Лятошевича, наводив інші факти. Він повідомляв митрополиту, що Ананія завжди хотів взяти його доньку за себе, присягався у цьому на іконі, наполягав на швидшому вінчанні. Образу Артемія посилював і той факт, що вже після обручення, коли хлопець зачастив до дому Дмитровичів, під час прогулянки з нареченою в саду 10 липня він нібито насильно «растліл» її дівоцтво. Батько також скаржився, що Лука потоваришував із райцею Кувічинським і вони вже домовилися про дату весілля молодят (16-го серпня)⁹⁰.

⁸⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 загальноном., спр. 1108, арк. 41

⁸⁶ АиД. – Т. II. – С. 354. – № CVI.

⁸⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 малов., спр. 243, арк. 7-8, 9-9 зв.

⁸⁸ Там само. – Ф. 127, оп. 1024, спр. 1916, арк. 2.

⁸⁹ Там само. – Арк. 1-2 зв.

⁹⁰ Там само. – Арк. 3-5, 9-13.

Хто зрештою став дружиною Ананії, встановити не вдалося. Ще на початку вересня цю справу не було завершено⁹¹. Проте навіть відомі факти показують, що із Лятошевичем не проти були породичатися київські магістратські урядники, Ананія товаришував із синами цієї привілейованої групи, а це засвідчує високий статус родини у міському середовищі. Із перипетій згаданого конфлікту також дізнаємося про духовне «свійство» нареченого – він доводився кумом вікарієві киево-подільської Свято-Духівської церкви о. Прокопіїві, у якого хрестив дітей⁹².

Отож, Лятошевичі походили із міщанської родини волинського Заслава. В інвентарях цього міста (Старого та Нового) і прилеглих сіл 1708 та 1722 р. жодного Лятошевича серед євреїв, міщан-християн, навколишньої шляхти та підданих не зафіксовано⁹³. Зате таке прізвище зазначено у 1737 та 1743 рр. У першому випадку серед міщан Старого міста Заслава 98-м записаний «Jan Latusewicz kowal» (усього виділено 125 позицій), повинність якого складала один день «роботизни» та одна курка данини⁹⁴. В інвенарі 1743 р. тієї самої частини населеного пункту у рубриці «Kowale Starego Miasta Zasławia» серед шести осіб третім вказаний «Jan Latuszewicz»⁹⁵.

Відсутність згаданих прізвищевих ідентифікацій у частині реєстрів заславців найшвидше пояснюється типовою для тогочасних українських теренів неусталеністю «прізвищ» та одночасним маркуванням тієї самої особи кількома «назвиськами». Серед заславських міщан 1708 та 1722 р. взагалі ідентифікація на -ич була рідкістю, а для частини з них (і не лише вдів) в інвентарі «прізвищ» не вказано чи ідентифіковано за ремеслом. Зрештою, на час укладання раніших переписів Лятошевичі ще могли у місті не проживати. Загалом немає сенсу сумніватися у річесполитському походженні братів, адже ніщо не спонукало прибульців «польської нації» приховувати своє місце народження: в першій половині XVIII ст. такі студенти, вихідці з унійних, а то й римо-католицьких родин, різного соціального статусу складали у Києво-Могилянській академії і в київських монастирях помітну групу і не зазнавали жодних переслідувань чи упослідження. Варто також наголосити, що заславці потрапляли до Києва не тільки через намір тут навчатися. Їхнім контактам із містом не перешкоджали державний та конфесійний поділи, а такі переходи в іншу державу, які здійснили Лятошевичі, сприяли підтримці «транскордонних» родинних стосунків. Фіксується також прибуття до Києва заславських купців, або ж, як-от у 1725 р., причиною приїзду волинян названо стандартне універсальне і дієве для пере-

⁹¹ Там само. – Арк. 15-15 зв.

⁹² Там само. – Арк. 9 зв.

⁹³ Там само. – КМФ-15, оп. 2, спр. 110, арк. 4-25 (мікрофільм із оригіналу, що зберігається в: Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. «Archiwum Sanguszków», sygn. jedn. 1023/82); КМФ-15, оп. 3, спр. 229, арк. 3-83 (мікрофільм із оригіналу, що зберігається в: Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. «Archiwum Sławuckie Sanguszków», sygn. jedn. 1022/2).

⁹⁴ Там само. – оп. 2, спр. 141, арк. 4 (мікрофільм із оригіналу, що зберігається в: Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. «Archiwum Sanguszków», sygn. jedn. 1023/82a).

⁹⁵ Там само. – Спр. 154, арк. 7 (мікрофільм із оригіналу, що зберігається в: Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. «Archiwum Sanguszków», sygn. jedn. 1023/82b).

тину форпостів пояснення – паломництво. У датованому згаданим роком документі, підписаному війтом Іван Шудленком та бурмистром Іваном, прохалося вільно пропускати їхніх односельців, а ті, «люде значніє из мѣста Заславя певніє» (3 особи), прямували «на поклоненіє до Києва мѣсту светому поклонитися»⁹⁶.

На чотирьох згаданих хлопцях (Семені-Серапіоні, Івані-Іраклієві, Луці та Івані) «інвазія» Лятошевичів до Києва не зупинилася. Світлана Кагамлик згадує, що 1746 р. в Печерську Лавру із Тверської семінарії повернувся ієродиякон Спиридон Лятошевич, більше не додаючи жодних відомостей про цю особу. Авторка покликається на фонд лаврського архіву як джерело згаданої інформації⁹⁷. Однак перевірка зазначених аркушів із вказаної нею справи дає лише ось таку інформацію про ченця: прибув «зъ Тферской академіи ієродіаконъ Спиридонъ»⁹⁸. При цьому на вказаних С. Кагамлик аркушах немає жодної згадки про прізвищеву ідентифікацію монаха. Тож залишається лише гадати, чому вона назвала його «Лятошевичем».

У могилянській студентській відомості 1738 р. у «школі» філософії також зафіксовано якогось Павла Лятошевича – 21-літнього купецького сина «з Полщи з места Заславя»⁹⁹. Попереднього року в Академії також «благонадежно» навчався 16-річний Павло Лятошевич, проте у «школі» граматики. Навряд чи обидва Павли («філософ» 1738 р. та «граматик» 1737 р.) одна й та сама особа. Найголовніша підстава так вважати – не різниця у віці, а значний розрив у навчальних рівнях: важко уявити, що за рік можливо подолати відстань між граматичним та філософським курсом, якому передували синтаксима, піїтика та риторика. Про молодшого Павла до відомості не внесено точного місця походження, зазначено тільки прибуття «з Полщи» та те, що 16-літній юнак був «рода єврейска викрещен в Києве»¹⁰⁰ (пригадаймо, що «єврейська» тематика, судячи із приватної бібліотеки, цікавила й Іраклія Лятошевича). Успішні кар'єри вихрестів, що поповнили лави козацької старшини – річ давно відома. Менше досліджено інші сфери, в яких колишні юдеї зробили успішні кар'єри в Російській імперії, наприклад, на церковній чи державній ниві¹⁰¹. А от масштаби переміщення та зміни релігії євреїв у Гетьманщину з Речі Посполитої взагалі належать

⁹⁶ Там само. – Ф. 59, оп. 1, спр. 95, арк. 29.

⁹⁷ Кагамлик С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – С. 115.

⁹⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 2, арк. 205.

⁹⁹ АиД. – Т. I. – Ч. 2. – С. 63. – № X.

¹⁰⁰ Там само. – С. 51. – № IX.

¹⁰¹ Ця тематика вивчається, проте не можна твердити, що на базі масових прикладів. Див.: Герасимова В. А. Свои и чужие: крещенные евреи в России в XVIII веке // Вестник РГГУ. – 2010. – № 15 (58)/10. Серия «Культурология. Искусствоведение. Музеология». – С. 139–146; Ее же. «Баловни судьбы»: выкресты на государственной службе в России в первой половине XVIII века // Тирош. Труды по иудаике. – Москва, 2011. – Вып. 11. – С. 105–119; Ее же. Крещенные евреи в России в XVIII в.: особенности социокультурной адаптации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Саратов, 2013.

до невивчених тем, хоча немає жодних підстав вести мову про унікальність таких випадків. Однак жодних інших натяків на належність згаданих тут братів із Волині до юдаїзму виявити не вдалося.

Долі Лятошевичів показують відтак на прикладі одного роду, наскільки привабливим чи навіть тотальним було переміщення мешканців українських воєводств Речі Посполитої до Гетьманщини. Немає підстав твердити, що до таких змін «польської нації» на «малоросійську» стимулювала убогість чи прагнення до навчання *per se*. Так виглядає, що брати свідомо планували початкову кар'єру саме в підросійській Україні. Привертають увагу також ті сфери, в яких Лятошевичі реалізовувалися. Їхні життєві шляхи були пов'язані з церковним служінням та належністю до міського громадянства. Попри посідання помітних позицій у локальному соціумі, яких братам вдавалося досягнути досить швидко, вони кривно не родичалися із козацтвом (принаймні, про це невідомо).

REFERENCES

Bolhovitinov, Yevgenii. (1995). *Opisaniiie Kiievo-Pecherskoi Lavry*. In Bolhovitinov Yevhenii (Author), *Vybrani praci z istorii Kyieva* (pp. 271-392). Kyiv: Lybid-ISA [in Russian].

Doktór, J. (n.d.). *Złość żydowska*. Retrieved December 30, 2015, from http://www.jhi.pl/psj/zlosc_zydowska [in Polish].

Prokopovych, Feofan. (1979). *Filosofski tvory v triocho tomach* (Vol. 1: Pro rytorychne mystectvo. Rizni sentencii) (Rohovych M. D., Nychyk V. M., Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Gerasimova, V. A. (2010). *Svoi i cuzhyie: kreshcheniye yevrei v Rossii v 18 veke*. *Vestnik RGGU*, (15 (58)/10), 139-146 [in Russian].

Gerasimova, V. A. (2011). «Balovni sudby»: vykresty na gosudarievoi sluzhbie v Rossii v piervoii polovinie 18 veka. *Tirosh. Trudy po iudaikie*, (11), 105-119 [in Russian].

Gerasimova, V. A. (2013). *Kreshchionnyie yevrei v Rossii v 18 v.: osobiennosti sociokulturnoi adaptacii. Avtorieferat dissertacii na soiskaniie uchionoi stiepieni kandidata istorichieskih nauk*. Saratov [in Russian].

Grigoriev, A. B. (2012). *Zagadki sochinieniia «Molotok na knigu “Kamen very”»*. *Filarietovskii almanach*, (8), 97-107 [in Russian].

Kahamlyk, S. R. (2005). *Kyievo-Pecherska lavra: svit pravoslavnoi duchovnosti i kultury (17-18 st.)*. Kyiv: ZAT «Vipol» [in Ukrainian].

Kahamlyk, S. R. *Liatoshevych Ivan, cherneche imia Iraklii*. In Chyzhniak Z. I. (Ed.), *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenach, 17-18 st.: Encyklopedychne vydannia* (p. 337). Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Mukhin, N. (1893). *Kiievo-Bratskii uchilishchnyi monastyr. Istoricheskii ocherk*. Kiiev [in Russian].

Petrov, N. I. (1875). *Opisaniiie rukopisiei Cerkocno-Arkhieologichieskogo Muzeia pri Kiievskoi Duchovnoi Akadiemii* (Vol. 1). Kiiev [in Russian].

Petrov, N. I. (Ed.). (1904). *Akty i dokumenty, otnosiashchiiesia k istorii Kiievskoi akademiï. Otdielieniie II (1721–1795)* (Vol. 1 (1721–1750), part 2. Prilozheniia). Kiïev [in Russian].

Petrov, N. I. (Ed.). (1904). *Akty i dokumenty, otnosiashchiiesia k istorii Kiievskoi akademiï. Otdielieniie II (1721–1795)* (Vol. 1 (1721–1750), part 1). Kiïev [in Russian].

Petrov, N. I. (Ed.). (1905). *Akty i dokumenty, otnosiashchiiesia k istorii Kiievskoi akademiï. Otdielieniie II (1721–1795)* (Vol. 2 (1751–1762)). Kiïev [in Russian].

Prokopiuk, O. B. (2008). *Duchovna konsystoriia v systemi yeparkhialnoho upravlinnia (1721–1726 rr.)*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

Sandaliuk, O. M. (2001). Latushevych (Liatushevych) Semen, cherneche imia Serapion. In Chyzhniak Z. I. (Ed.), *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenach, 17–18 st.: Encyklopedychne vydannia* (p. 311). Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Serapion. (1904). In *Russkii biograficheskii slovar* (Vol. Sabaneiev-Smyslov, p. 341). Sankt-Peterburg [in Russian].

Sokolov, V. Yu. (2014) Kyrylychne vydannia «Featron ili Pozor istorichieskii» V. Stratemana v konteksti rozvytku knyzhkovoï kultury ta knyhodrukuvannia prac z istorii Rosii pershoi chverti 18 st.: istoryko-knyhozhnavchyi ta kulturolohichniy analiz. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy. Archeohrafichni doslidzhennia unikalnykh archivnykh ta bibliotechnykh fondiv*, (18), 399-434 [in Ukrainian].

Sokolov, V. Yu. (2015). «Featron ili Pozor istorichieskii» V. Stratemana – knyzhkova pamiatka kyrylychnoho duku: istoryko-knyhozhnavchyi analiz. *Visnyk Odeskoho nacionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafozhnavstvo, knyhozhnavstvo*, (1 (13)), 86-116 [in Ukrainian].

Stroiev, P. (1877). *Spiski iierarchov i nastoiatieliei monastyriei Rossiiskii cerkvi*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Suvorov, N. (1863). *Opisaniie Vologodskogo kafedralnogo Sofiiskogo sobora. (S risunkom Sofiiskogo sobora)*. Moskva [in Russian].

Suvorov, N. (1866). Istorichieskiiia svedieniia ob iierarkhakh drevnie-Piermskoi i Vologodskoi yeparkhii. *Pribavlieniia k Vologodskim Yeparkhialnym Viedomostiam*, (16), 606-611 [in Russian].

Symchych, M. (2009). *Philosophia rationalis u Kyievo-Mohylianskii akademii. Komparatyvnyi analiz mohylianskykh kursiv lohiky kincia 17 – pershoi polovyny 18 st.* Vinnytsia: O. Vlasiuk [in Ukrainian].

Titov, F. I. (Ed.). (1910). *Akty i dokumenty, otnosiashchiiesia k istorii Kiievskoi akademiï. Otdielieniie III (1796–1869)* (Vol. 1 (1796–1803)). Kiïev [in Russian].

Yaremenko, M. (2007). *Kyivske chernetstvo 18 st.* Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].

Yaremenko, M. (2014). «Akademiky» ta Akademiia. *Socialna istoriia osvity i osvichenosti v Ukraini 18 st.* Kharkiv: Akta [in Ukrainian].

Zadorozhna, O. F., Kuzyk T. L., Chyzhniak Z. I., Yaremenko M. V. (Ed.). (2005). *Kyievo-Mohylianska Akademiia kin. 17 – poch. 19 st.: povsiakdenna isoriia. Zbirnyk dokumentiv*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Maksym Yaremenko
Doctor of Science in History, Assistant Professor, Department of History,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
Senior Research Scientist, National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine, m.yaremenko@ukma.edu.ua)

**FROM «POLISH NATION» UNDER CITIZENSHIP OF EMPIRE:
AN EXAMPLE OF LIATOSHEVYCH' S BROTHERS**

The natives' of Polish-Lithuanian Commonwealth making of careers in the Russian Empire are analysed in this article on example of brothers from Volynian Zaslav. A petty bourgeois family of Liatoshevych delegated to Kyiv as minimum four boys during the first decades of Eighteenth century. They integrated to church elite and urban patrician surroundings during a short time after studies at Kyiv-Mohyla Academy. The Liatoshevych's fortunes show attractiveness the making careers for natives of Polish-Lithuanian Commonwealth in the part of Ukraine incoming to Empire. It seems the running across state and confessional borders was planned well in advance and success of older brothers helped to younger of them to integrate in the new social environment.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire, Kyiv of 18th century, Kyiv-Mohyla Academy, clergy, petite bourgeoisie, students, Liatoshevichs.